

پژوهش‌های پیرامون تدوین احادیث نبوی
از دیدگاه اهل سنت»

مؤلف: دکتر ساجد الرحمن صدیقی

مترجم: عبدالصمد مریخی

صدیقی، ساجد الرحمن.
پژوهشی پیرامون تدوین احادیث نبوی / مولف ساجد الرحمن صدیقی، مترجم
عبدالصمد مرتضوی.

تهران: نشر احسان، ۱۳۹۲

ISBN: 978-964-356-567-1 ص. ۱۶۰

فیفا

موضوع: حدیث -- تدوین.

موضوع: حدیث -- علم الروایه.

موضوع: صحابه.

شناسه افزوده: مرتضوی، عبدالصمد. ۱۳۵۹.

BP۱۰۹/۷۱۳۹۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۶۴

ایبخانه ملی ایران ۴۱۱۵۸-۵۸

پژوهشی پیرامون تدوین احادیث نبوی
از دیدگاه اهل سنت

+ مؤلف: دکتر ساجد الرحمن صدیقی

+ مترجم: عبدالصمد مرتضوی

+ ناشر: نشر احسان

+ تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

+ چاپخانه: مهارت

+ نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۲

+ قیمت: ۶۰۰۰ تومان

+ شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۵۶-۵۶۷-۱

فروشنده:

تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه،

مجمع فروزنده، شماره ۲۶

تلفن: ۶۶۵۶۲۴۰

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه

فصل اول

۲۳	مباحثی پیرامون کتابت حدیث
۲۸	مراد از تدوین حدیث
۲۸	مراحل تدوین حدیث
۳۷	کتابت نزد عربها قبل و بعد از اسلام
۴۲	ممنوع کردن کتابت حدیث و سپس حکم جواز آن
۵۲	نوشته‌هایی که به دستور رسول خدا ﷺ تحقق یافته است

فصل دوم

۶۵	نوشتن احادیث توسط اصحاب پیامبر ﷺ
۶۷	«خلفای راشدین»
۶۷	۱- ابوبکر صدیق رضی الله عنه

- صحیفه ابو بکر صدیق رضی الله عنه ۶۷
- ۲- عمر بن خطاب رضی الله عنه ۶۹
- صحیفه عمر رضی الله عنه در مورد (صدقات) ۷۰
- اهتمام عمر رضی الله عنه به گردآوری احادیث ۷۱
- نامه های عمر رضی الله عنه ۷۲
- فتوایی از عمر فاروق رضی الله عنه ۷۳
- ۳- عثمان بن عفان رضی الله عنه ۷۵
- نامه های از عثمان رضی الله عنه خطاب به عموم مسلمین ۷۵
- ۱- علی بن ابی طالب رضی الله عنه ۷۶
- صحیفه علی بن ابی طالب رضی الله عنه ۷۷
- «اصحاحی که از اراکین صحف و جوامع حدیثی بودند» ۸۰
- عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنه ۸۰
- صحیفه صادق ۸۰
- دیگر کتابهای عبدالله بن عمر رضی الله عنه ۸۳
- ابوهریره بن عامر دوسی رضی الله عنه ۸۸
- خستگی ناپذیری ابوهریره در طلب حدیث ۸۹
- «صحیفه الصبیحه» اثر همام بن منبه ۹۵
- عبدالله بن عباس رضی الله عنه ۹۶
- عبدالله بن عباس و عشق وافر او به فراگیری احادیث نبوی ۹۷
- ابن عباس رضی الله عنه و کتابت حدیث ۹۹
- عبدالله بن عباس و روایت حدیث ۱۰۰
- جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه ۱۰۵
- صحیفه جابر بن عبدالله رضی الله عنه ۱۰۶
- سمرة بن جندب رضی الله عنه ۱۰۹

- نامه سمره بن جندب به پسرش ۱۰۹
 انس بن مالک رضی الله عنه ۱۱۰
 انس بن مالک و حفظ و نگارش احادیث نبوی ۱۱۱
 سعد بن عبادۃ الانصاری رضی الله عنه ۱۱۳

فصل سوم

- ابو ابی به طور عمومی به کتابت حدیث پرداخته‌اند ۱۱۷
 ابویوب انصاری رضی الله عنه ۱۱۷
 ابویوسف رضی الله عنه ۱۱۸
 ابورافع رضی الله عنه ۱۱۹
 ابوریحان رضی الله عنه ۱۲۰
 صحیفه‌های ابوریحان رضی الله عنه ۱۲۰
 ابوسعید خدری رضی الله عنه ۱۲۱
 ابوموسی اشعری رضی الله عنه ۱۲۳
 ابی بن کعب رضی الله عنه ۱۲۴
 اسید بن حضیر رضی الله عنه ۱۲۵
 براء بن عازب رضی الله عنه ۱۲۶
 جابر بن سمره رضی الله عنه ۱۲۶
 جریر بن عبدالله رضی الله عنه ۱۲۷
 حسن بن علی رضی الله عنه ۱۲۸
 رافع بن خدیج انصاری رضی الله عنه ۱۲۹
 زید بن ارقم رضی الله عنه ۱۳۰
 زید بن ثابت رضی الله عنه ۱۳۱
 سلمان فارسی رضی الله عنه ۱۳۲

۱۳۳	ضحاک بن سفیان کلابی رضی الله عنه
۱۳۴	ضحاک بن قیس رضی الله عنه
۱۳۵	عبدالرحمن بن عائذ رضی الله عنه
۱۳۵	عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه
۱۳۷	عبدالله بن زبیر رضی الله عنه
۱۳۸	عبدالله بن عمر رضی الله عنه
۱۴۰	عبدالله بن مسعود رضی الله عنه
۱۴۱	روین حزم انصاری رضی الله عنه
۱۴۳	مجاهد بن مسلمه انصاری رضی الله عنه
۱۴۳	معاذ بن جبل رضی الله عنه
۱۴۴	معاویه بن اسحاق رضی الله عنه
۱۴۵	مغیره بن شعبه رضی الله عنه
۱۴۶	نعمان بن بشیر رضی الله عنه
۱۴۷	وائله بن اسقع رضی الله عنه

فصل چهارم

۱۵۱	زنان صحابه و کتابت حدیث
۱۵۱	اسماء بنت عمیس رضی الله عنها
۱۵۱	سبیه الأسلمیه رضی الله عنها
۱۵۱	عایشه بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنها
۱۵۱	ام المؤمنین عایشه رضی الله عنها و کتابت حدیث
۱۵۴	فاطمه بنت قیس رضی الله عنها
۱۵۵	فاطمه بنت محمد رضی الله عنه
۱۵۷	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه مترجم

الحمد للواحد الاحد. الفرد الصمد. الذی لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفو أحد. و الله قد السلام علی سیدنا محمد ﷺ و علی آله و صحبه اجمعین. دشمنان اسلام را هرگز ترفندی استفاده کردند تا به نحوی مسلمانان را به بیراهه کشانند و اسلام را بر سر زمین بزدانند. آنها وقتی متوجه شدند دیگر سلاحهای آن چنانی هیچ اثری ندارد و مسلمانان هر روز مقاوم تر از دیروز می گردند تلاش کردند با ایجاد تفرقه و دوام بین مسلمانان صفهای منسجم آنان را از هم بگسلند و از اختلافات جزئی که میان مذاهب فقهی یا اعتقادی آنها وجود دارد خوشه چینی کنند. پس از اینکه گروهی از معاندین از این ترفندها نتیجه گرفتند سعی کردند خیلی مرموزانه اساس اسلام را زیر سؤال ببرند تا به کمال اسلام و مسلمین را نابود کنند. به این ترتیب سرمایه های کلانی را صرف کردند تا از متبحرترین دانشمندان خویش استفاده کردند تا به نحوی شبهه هایی دغیب را به روایت و سنت مطرح کنند و مسلمانان نا آگاه را گرفتار کیدها و نیرنگهای خویش گردانند. از مهمترین مسائلی که امروزه مطرح است بحث «حجیت سنت» (احادیث پیامبر) است. برخی با این ادعا که حدیث سالها پس از رحلت پیامبر تدوین و کتابت شده و به این ترتیب احادیث جعلی وضعیفی با آن خلط شده است حجیت سنت را زیر سؤال برده اند. مؤلف کتابی که پیش رو داریم سعی کرده ثابت کند که حدیث در همان عصر رسول خدا ﷺ و توسط اصحاب تدوین و کتابت شده و

مصادیقی را نیز برای این ادعای خود ذکر کرده است. شکی نیست که بسیاری از احادیث پیامبر ﷺ در همان عصر صحابه به بهانه‌های مختلف مکتوب گردیده است اما در حقیقت بخش اعظم تدوین و کتابت حدیث بعدها توسط امثال عمر بن عبدالعزیز صورت گرفته است.

اقای صدیقی (مؤلف) در استدلال‌ات خود جهت اثبات تدوین و کتابت حدیث در عصر صحابه اسامی تعداد زیادی از اصحاب را که به نحوی در نگارش حدیث نقش داشته یا احادیثی به صورت مکتوب را نزد خویش نگهداری می‌کرده‌اند متذکر شده و صحیحاتی را پیرامون صحیفه‌ها و جوامع حدیثی متقنی را برای اثبات کتابت حدیث در عصر صحابه و در همان عصر پیامبر ﷺ مطرح کند اما در اثبات اینکه حدیث در عصر صحابه تدوین شده چندان موفق نبوده است. به طور کلی بحث «کتابت حدیث» و فرآیند تدوین آن دغدغه ذهنی بسیاری از دانش پژوهان است و ضرورتی است تا تحقیقات جامعی پیرامون آن انجام پذیرد. ناگفته نماند کتابی که پیش رو داریم اطلاعات مفیدی را در این موضوع ارائه نموده اما با توجه به شباهتی که در این مساله مطرح شده تحقیق مزبور کافی نیست.

ضمن اینکه تلاش مؤلف (دکتر صدیقی) به رغم این که نهیم اما متذکر می‌شویم که انتقاداتی هم بر کتاب ایشان وارد است. از جمله اینکه مؤلف در بسیاری مواقع برهانی را ارائه کرده اما به جای اینکه سندی معتبر را برای برهان و دلیل خویش معرفی کند مسائل حاشیه‌ای آن را مستند کرده و برای اصل موضوع سندی معتبر ذکر نکرده است. گاهی نیز مؤلف برای اثبات یک موضوع تاریخی و مهم تنها به آرای محققین معاصر چون ندوی و گیلانی اکتفا کرده است.

به امید آنکه اهل فضل و خرد مطالعه این کتاب را گامی برای انجام تحقیقات جامع‌تر پیرامون موضوع «کتابت و تدوین حدیث» قرار دهند.

عبدالصمد مرتضوی

۱۳۸۵/۴/۶ ه. ش

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي العربي
الأمين وعلى آله وصحبه وسلم.

آنچه پیش رو دارید کتابی است که نفس در موضوعی بسیار مهم و حیاتی برای
تمامی مسلمانان. موضوع این کتاب بر مبنای حدیثی است که دومین مصدر استنباط
احکام دینی است و در واقع به لحاظ اولویت پس از قرآن قرار دارد می باشد. البته
اینکه حدیث از چنین جایگاه والایی برخوردار است جای تعجب ندارد، زیرا
صاحب و گوینده این احادیث حضرت محمد مصطفی ﷺ است که خداوند
در باره وی فرموده است:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ﴾

«او از روی هوی و هوس سخن نمی گوید.»

سخنان آن بزرگوار در واقع مبین و تبیین کننده آیات قرآنی است و مسلمانان
مسلمانان موظف شده اند به دستور خداوندگار خویش که فرموده است:

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾

«به آنچه پیامبرشان امر فرموده متمسک گردید و از منهیات بپرهیزند.»

علی رغم جایگاه والای حدیث همواره عده ای در صدد ایجاد شک و شبهه

در احادیث نبوی برآمدند و این مقوله را که احادیث در قرن اول هجری تدوین نگردید و رسول خدا نیز از تدوین آن ممانعت فرمود را دستاویز خود قرار دادند و گفتند امر تدوین حدیث در قرن سوم هجری (یعنی بیش از ۲۵۰ سال بعد از رحلت رسول خدا ﷺ) انجام گرفته و لذا نمی توان بدان اطمینان کرد.

در برابر این افتراها و شبهه انگیزی ها، محدثین، دانشمندان و پژوهشگران سلامی خاموش نشستند و طی مقالات و کتابهای علمی تحقیقی فراوانی به رد این افتراها پرداختند. از این میان می توان به مؤلف کتابی که پس از رواید اشاره کرد که با هوشیاری به مبارزه علیه افتراها و اوهام در زمینه حدیث پرداخته به طور دقیق و مستند ثابت کرده است که حدیث در همان عصر رسول اکرم (قرن اول هجری) و عصر صحابه کتابت شده است. مؤلف در این کتاب نام چهل کتابی که ثابت حدیث نموده اند ذکر کرده و آنچه بدین طریق در همان دوره های آغازین در حوض حدیث تدوین گردیده است را یادآوری کرده است، به طوری که ثابت شده است که حدیث در همان عصر نبی اکرم ﷺ به طور دقیق مدون گردیده است.

نگارنده کتاب در ابتدا بانی را به برخی مبانی که به کتابت و نوشتن حدیث مربوط است اختصاص داده و سپس به هدف و ماهیت تدوین حدیث و مراحل آن را که پشت سر گذاشته پرداخته است. آنگاه مسأله نهی از کتابت حدیث توسط رسول خدا ﷺ و نامه نگاری ها و مکتوباتی که به دستور رسول کریم ﷺ انجام گرفته را مورد بررسی قرار داده است.

در باب دوم کتاب که در واقع قسمت اصلی کتاب را تشکیل می دهد تدوین حدیث توسط صحابه تحلیل و بررسی شده و در این بخش مؤلف ابتدا به خلفای راشدین (به عنوان کاتبین حدیث) پرداخته و سپس اصحابی را که دارای صحیفه ها و مجموعه هایی از حدیث بوده و مردان و زنانی را که به نحوی کتابت حدیث نموده اند نام برده و به توضیحاتی در مورد آنان پرداخته است.

به این ترتیب آقای صدیقی (نگارنده کتاب) با دقت تمام در دفع اوهام و ابطال شبهه انگیزی معاندان موفق بوده و این همت و توفیق او در این کار قابل تقدیر است. بدون شک پروفیسور ساجدالرحمن الصدیقی دانشمندی محقق و پژوهشگری عالیندر در حوزه آکادمیک است و از زمره نویسندگان معاصر است که در پاکستان به تألیفاتی به زبانهای انگلیسی، عربی و اردو می پردازند. به همین خاطر بر خود لازم می دانم ضمن تقدیم این اثر ارزشمند به مطالعه کنندگان و محققان، مراتب احترام این کتاب را به او تبریک گویم و از خداوند متعال اجر جزایل را برای نویسنده مسئلت دارم.

پروفیسور عارف کرخی ابو خضیری
استاد دانشگاه بروئای دارالسلام
مجمع سلطان عمر علی سیف الدین

www.ketab.ir

مقدمه

حمد و شکر خداوند را عرض می‌کنیم و از او بخواهیم که این کتاب را به هر کس که خواهد بخواند، در راه هدایت و سعادت قرار دهد. خداوند را درود و سلام رسول خدا ﷺ، و درس ناخوانده‌ای را که مبعوث گردید تا مردمان را دانش و حکمت آرد، بر او به سوی حقیقت و صراط مستقیم رهنمون گردد.

همانا قرآن و سنت (قول، فعل، و بیانی اکریم ﷺ) دواصل اساسی دین اسلام است که احکام اسلامی بر آن واجب شده است. نصوص دینی که به وسیله آن احکام شرعی بیان شده همانا آیات قرآن است که خداوند رسول خود را برای تبیین و توضیح آنها مبعوث کرده است و خطای به آن گناه است.

﴿تَبَيَّنَ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ﴾

«یعنی (ما تو را مبعوث کردیم) تا آنچه بر بندگان خود نازل کردیم را برای آنان تبیین نمایی.»

بنابراین خداوند رسول خویش، محمد مصطفی ﷺ را موعظه نموده تا آیات قرآن را توضیح و تبیین نموده و با اقوال و افعال و تقریرات خویش، خواهی راستین برای بندگان او قرار گیرد. قرآن و سنت لازم و ملزوم یکدیگرند و به هیچ وجه از یکدیگر مستغنی نخواهند بود. به این ترتیب خداوند متعال بر تمامی بندگان خویش واجب گردانیده که علاوه بر ایمان به او به رسول او نیز ایمان آورند

و بی تردید ایمان به رسول خدا مستلزم ایمان آوردن به تمامی احکام و دستوراتی است که رسول کریم صلی الله علیه و آله صادر نموده است.

هر مسلمان باید در تمامی امور زندگی و روزمره خود رسول خدا را مقتدا و اسوه خویش قرار دهد. مگر نه این است که خداوند بلافاصله پس از اینکه بندگان را به اطاعت خود فرا می خواند از آنان می خواهد از رسول او اطاعت کنند. خداوند می فرماید: «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ». به این ترتیب اطاعت از رسول دینا را به خداوند استناد می دهد و خداوند است که در قرآن فرموده است:

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ.

با وجود اهمیت آشکار و علیرغم اهمیت و جایگاه والای حدیث برخی محافل فرهنگی و تصورات کسانی که تحت تأثیر فرهنگ غرب قرار گرفته اند در اینکه احادیث نبوی را در این گونه تحریف، و به طور جامع و دقیق به نسلهای بعدی انتقال یافته باشد تردید دارند. این گروه از افراد با تصور اینکه حدیث در قرن اول هجری کتابت نشده و به خاطر دستور رسول کریم مبنی بر عدم کتابت حدیث اصحاب آن حضرت از نوشتن حدیث استنکاف ورزیده اند بر آن رفته اند که حدیث از گزند تحریف در امان نمانده و در آن حدیث هایی وارد شده است. طبق اعتقاد این افراد پس از سالها عمرین عبدالعزیز با کتب حدیث اهتمام ورزید و دستور داد تا عمال وی بدین کار همت گمارند. در این عصر نیز امر تدوین حدیث خاتمه نیافت و حتی همان مقدار هم که تدوین شده بود به دهان میان رفت و در قرن سوم هجری قمری احادیث از میان آنچه در حافظه افراد باقی مانده بود گردآوری و تدوین شد.

این اعتقادات افتراهایی بیش نیست که البته دشمنان اسلام اعم از یهود و نصاری به آن متوسل می شوند و ما فقط بخش اندکی از آنها را ذکر کردیم. متأسفانه این ایده غریبان در برخی غریزه های مسلمان نیز همچون ویروسی نفوذ کرد و گروهی از مسلمانان نیز به تبع آنان ناآگاهانه به شبهه افکنی و تردید در مورد

احادیث نبوی پرداختند. گروه مزبور با رواج دادن این اندیشه که حدیث در حوزه نقل از تحریف و خدشه مصون نمانده و با کذب (و خرافه) آمیخته شده است در میان مسلمانان تردید و شک ایجاد کردند و بدون شک این گونه اندیشه‌ها اکاذیب و خرافاتی است که بخش اعظم آن متوجه عدم کتابت حدیث در عصر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و یاران بزرگوارش شده است.

در برابر این فتنه عظیم و خطرناک که در عصر اخیر ظهور یافته علمای اسلامی و مسلمانان خاموش ننشستند و در برابر آن جبهه‌گیری نمودند. بسیاری از این محققان تألیفات ارزشمندی را در رد شبهه‌های مطرح شده توسط معاندان ارائه داده و بررسی دیگری به جمع‌آوری اخبار و شواهد تاریخی که دال بر کتابت حدیث توسط اصحاب رضی الله عنهم بود همت گماردند. اما با این همه علمای مزبور به ذکر نصوص و احادیثی که بر این موضوع اختصاص یافته بود پرداختند و در توضیح و تفصیل این گونه روایات، نیمی که شبیهات را بزداید و اعتماد و اطمینان به احادیث را برای مسلمانان برپا آورد چندان موفق نشدند. با این وصف در تألیفات و آثار مزبور نقایص مشاهده می‌شد که خواننده را در فهم نصوص و نقل آن دچار مشکل می‌نمود، لذا برای رفع این مشکل و برای آنکه خدمتی به حدیث شریف نبوی کرده باشیم خود به این مهم پرداختیم. در کتابی که پیش رو دارید سعی بر آن شده است تا احادیثی که در آیه کتبت حدیث در عصر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و در عصر اصحاب (وی که برخی برانان احادیث را در صحیفه‌هایی ویژه کتابت و تدوین نموده و گروهی دیگر به صورت عامیانه کتابت آن می‌پرداختند) تصریح دارد گردآوری شود. در این کتاب به سه موضوع محوری شامل ۱- کتابت (نوشتن) قبل از اسلام و بعد از آن ۲- بررسی احادیثی که در مورد نهی از کتابت حدیث وارد شده و احادیثی که دال بر عدم ممنوع بودن کتابت آن می‌باشد ۳- نامه‌ها و مکتوباتی که به دستور پیامبر انجام گرفته است، می‌پردازیم.

در ادامه مباحث به آنچه از احکام و نامه‌ها که به دستور پیامبر ﷺ برای عمال و پادشاهان سرزمینهای مختلف ارسال شده و آنان را به اسلام فرا خوانده است می‌پردازیم و معاهدات و عهدنامه‌هایی را که میان پیامبر و دیگران امضا شده را مورد بررسی قرار می‌دهیم. نامه‌ها و عهدنامه‌های مزبور آن قدر زیاد است که گردآوری و ذکر همه آنها در یک مجموعه، کتابی بزرگ را تشکیل خواهد داد. البته در گذشته گروهی از علما به این بحث پرداخته و کتابهای گرانسنگی را در این خصوص تصنیف کرده‌اند. اخیراً نیز دکتر محمد حمیدالله عهدنامه‌ها و پیمانه‌های سیاسی که به دستور پیامبر ﷺ کتابت و تدوین شده را در مجموعه‌ای گردآوری و آورده است.

سپس در این کتاب آنچه از احادیث که صحابه در صحیفه‌های اختصاصی خویش یا به طور رسمی تصانیف کرده‌اند را مورد بررسی قرار می‌دهیم. جالب توجه است که صحابه رضی الله عنهم همواره به اشتغال وقتی نامه‌ای به دیگری می‌نوشتند یا خلیفه‌ای فرمانی را به طور مکتوب به مال خود ارسال می‌نمود و یا هر یک از عمال و... وقتی برای زیردستان خود فرمان صادر می‌نمودند در تمام موارد به حدیثی از احادیث رسول خدا ﷺ به عنوان یک و تئمن استناد کرده و حدیثی را در مکتوبات خویش می‌گنجاندند. در نامه‌ها و دوستانه و نامه‌های حکومتی و رسمی نیز این رسم را رعایت کرده و به میزبانان نامه احادیث پیامبر تبرک می‌جستند.

تعداد اصحابی که ثابت شده که به کتابت حدیث پرداخته‌اند به سهل نظر می‌رسد و البته این بدان معنا نیست که فقط همین تعداد از اصحاب به کتابت حدیث پرداخته‌اند بلکه نگارنده فعلاً به همین تعداد در تحقیقات خود پیل آمده است و در صورت تحقیق و تفحص بیشتر امکان اینکه به اسامی بیشتری از اصحاب که بدین کار همت گمارده‌اند دست یابیم وجود دارد. در هر صورت آنچه ذکر کردیم برای اثبات اینکه کتابت در حدیث توسط اصحاب انجام شده کفایت می‌کند.

ناگفته نماند ما در این کتاب برای جمع‌آوری نصوصی که دال بر کتابت حدیث توسط هر یک از اصحاب می‌باشد به کتب معتمد و معتبر حدیثی نزد امت اسلامی اتکاء نموده و به علاوه در برخی موارد از کتب رجالی موثق و معتمد نیز کمک گرفته، مدعای خویش را مستند به مصادر و مراجع مورد اعتماد نموده‌ایم. به امید آنکه این عمل اندک مورد رضای پروردگار و «باقیات الصالحات» برای این جانب قرار گیرد.

والله ولی التوفیق

دکتر ساجدالرحمان الصدیقی

د حدیث در مجمع سلطان حاج عمر علی سیف الدین

دانشگاه برونای - برونای دارالسلام